

1. táblázat

A hálózatok tagjai által használt és kívánt szolgáltatások (százalékban)

Szolgáltatás	Természettudományi–műszaki könyvtárak		Üzleti (közgazdasági) könyvtárak	
	Használt	Kívánt	Használt	Kívánt
Katalogizálás	54	19	43	19
Lelőhely-meghatározás	70	11	57	10
Tanácsadás	23	16	11	11
Továbbképzés, a személyzet felkészítése	44	14	37	11
Együttműködés a gyűjteményfejlesztésben	17	17	12	21
Az állománygyarapítás összehangolása	14	16	9	15
Futárszolgálat, dokumentumellátás	40	18	39	14
Elektronikus levelezés és hirdetőtábla	34	16	22	22
Másolatszolgáltatás	50	11	39	9
Könyvtárközi kölcsönzés: av, elektronikus médiumok	51	8	30	12
Könyvtárközi kölcsönzés: könyvek, mikroformák	90	2	82	4
Könyvtárközi kölcsönzés: fotómásolatok	88	2	78	5
Eszközök közös beszerzése	20	12	7	12
Kölcsönös (kétoldalú) kölcsönzés	48	12	46	9
Segítség a tájékoztatásban	56	14	51	12
Osztott raktározási lehetőség	4	15	3	13
Osztott eszközhasználat	4	14	2	15
Központi címjegyzék	62	13	53	12
Kedvezményes adatbázis-használat	30	23	26	19
További szolgáltatás nincs említve	—	37	—	38
Összes szolgáltatás (középarányos)	8,0	2,5	6,4	2,5

rák miatt nem vesznek részt a hálózatokban. Így például a kimaradók kevesebb mint 10%-a hivatkozott arra, hogy könyvtárban bizalmas, üzleti titkokat tartalmazó, korlátozottan forgalmazható dokumentumok vannak, illetve hogy így védekezik állománya túlzott használata ellen.

A szakkönyvtárak széles skálán helyezkednek el. Szakkönyvtár a művészeti múzeumé éppúgy, mint a katonai üzemé, a beruházási banké éppúgy, mint a biztosítási ügynökségé, a számítógépet gyártó üzemé éppúgy, mint a botanikus kerté. Az eltérő gyűjtőkörök és szervezési struktúrák miatt óvatossá kell kezelni a hasonló vizsgálatok általánosításait és alkalmazását. E vizsgálat megállapításai közül a szakkönyvtárakra általában érvényesnek látszik a könyvtár anyagi hely-

zetének, valamint a személyzet szakmai színvonalának meghatározó volta a hálózatokban való részvétel tekintetében.

A hálózatokban való részvétel csak az egyik mód, ahogyan a szakkönyvtárak a náluk nem hozzáférhető információkhoz juthatnak. Az egyéb módok közül jól ismertek az üzleti források a dokumentumok beszerzésére, az információcsere egyéb formái kevésbé.

/LADNER, Sh. J.: Resource sharing in sci-tech and business libraries: formal network practices. = Special Libraries, 83. köt. 2. sz. 1992. p. 96–112./

(Kiss Jenő)

Házilag felírható kompaktlemezek

A forradalmi termékek és forradalmi eszmék korszakában is kiemelkedik egy berendezés, mint a legforradalmibb: az, amellyel egy íróasztalon lehet kompaktlemezt felírni. Ez a berendezés mindörökké megváltoztatja azt a módot, ahogy tároljuk és továbbadjuk az információt. Ez a technika rányomja bélyegét az oktatásra, az üzletre és a politikára. A művészettől és a szórakozástól az adófizetésig, az orvosi kezelésig és a társadalombiztosításig gyakorlatilag minden lépé-

sünkre hatással lesz a kompaktlemezek házi felírása.

Technikai értelemben az optikai lemezek megjelenésétől, a hetvenes évek elejétől kezdve volt mód saját adatok optikai lemezre vitelére, ez azonban sokáig csak gyári körülmények között, tisztaszobában, műszaki csúcsteljesítményt jelentő berendezésen volt lehetséges. Ezért igazi áttörést jelentett, amikor a lemezfelírás átkerült a tisztaszobából az íróasztalra.

Jól benn voltunk a nyolcvanas években, amikor az *Optical Disc Corporation (ODC)* kihozta az első olyan berendezést, amelyen a tisztaszobán kívül is fel lehetett írni optikai lemezt. Ennek a célja az volt, hogy elfogadhatóan olcsóvá tegye a kis példányszámú optikai lemezes állományok elkészítését. Addig ugyanis egyetlen példányban is csak úgy lehetett optikai lemezt készíteni, ha gyári körülmények között elkészítették a meglehetősen drága üveg mesterlemez, majd arról a szintén drága présmatricát, végül a matricáról fröccsöntőgépen a másolatot.

Az „egypéldányos” optikai lemezekre vonatkozólag hamarosan elterjedt a *WORM* (Write Once, Read Many = egyszer írható, sokszor olvasható) elnevezés, ez azonban később annyira hozzákötődött az 5¼ inches lemez mérethez, hogy amikor megszületett 12 cm-es, a kompaktlemezzel azonos méretű testvére, annak új nevet kellett találni. Így született meg a *CD-R* (Compact Disc Recordable = felírható kompaktlemez) elnevezés. A *CD-R* lemez tehát tulajdonképpen *WORM* lemez, csak a *WORM* elnevezés adott mérethez kötődése miatt kapott másik nevet.

Az optikai lemezek felírására számos különböző technikai megoldással próbálkoztak, amelyekben csak az a közös, hogy a felírás mindegyikben lézerrel történt. A magnetooptikai megoldás az újraírható optikai lemez kifejlesztésére vezetett, az elszíntelenedő festék és a fázisátalakuláson átmenő kristály zsákutcának bizonyult. Az egyszer írható optikai lemeze gazdaságilag sikeres megoldást az az eljárás nyújtott, amelynek során a lézer hőhatására tartós változást szenved egy műanyag felület.

E technikával az első gyakorlati sikerek egyikét a *Yamaha* érte el. Berendezése húszezer dollárba került, és darabonként ötszáz dolláros lemeze dolgozott, de még ilyen árak mellett is megtakarítást jelentett a mesterlemez-készítéshez képest annak, aki gyakran készített egy-két példányos lemezt. Ezekre a *Yamaha*-féle késszre írható lemezekre született meg a *WORM* elnevezés. A *Yamaha* berendezés tulajdonképpen hanglemezkészítésre született, de fel lehetett használni adatlemezekhez is.

A házilag felírható optikai lemezek korai megoldásainak közös hibája volt, hogy az így készült lemezt nem lehetett a szabványos *CD-ROM* olvasókon elolvasni. A *CD-ROM* technika időközben annyira széles körben terjedt el, a *CD-ROM* olvasók száma olyan nagyra nőtt, hogy bármely házilag írt optikai lemeze vonatkozólag természetes igény volt a *CD-ROM* olvasókkal való kompatibilitás.

A gazdasági áttörést a *Philips* 1992-ben bemutatott *CDD 521* jelű készüléke hozta meg. Ez a hatezer dollár alatti áron forgalomba hozott készülék megfelelő szoftverrel és megfelelő hardvercsatlakozással képes volt a kompaktlemez valamennyi válfajának (*CD-ROM*, *CD-ROM XA*, *CD-I*, *CD-Audio*, és az akkor még egészen új *Photo CD*) felírására.

A *Philips* berendezése nem műszakilag, hanem árban volt igazi újdonság. Voltak más hasonló berendezések is a piacon, például a *Sony CDW 900E* és a *JVC Personal RomMaker*, ezek azonban a csúcsgépeket célozták meg, ennek megfelelő árral.

A *Philips* olcsó berendezéséhez a *Kodak Photo CD* rendszere hozta az olcsó lemezt. A *Kodak* célja az volt, hogy a fényképezők – főleg a családi képek készítői – papírkép helyett kompaktlemezre dolgoztathassák ki felvételeiket. Ehhez az előhívó üzletek számára fejlesztett ki felíróberendezést, a fotoamatőrök számára pedig tévékészülékhez csatlakoztatható lejátszót.

Az olcsó *Philips* készülék és az olcsó lemez kombinációja fordulatot hozott a házi kompaktlemez készítésben. Ezzel a kombinációval egyik napról a másikra elkészülhet egy *CD-ROM*-kiadvány az íróasztalunkon.

A még további előrelépést azután a *többmenetes* (multisession) technika hozta, amely a *Kodak* eljárás lényegéhez tartozik. A *Photo CD* lemezekben vezették először be, hogy a már megkezdett, de nem teljesen teleírt lemeze a következő film előhívásakor újabb képeket lehet felvinni. Ezt a megoldást vitték azután át az adatlemezre: a már megkezdett lemeze a következő alkalommal újabb adatokat lehet írni. Erre nem volt mód a korai *WORM* lemezekben, azokon ugyanis az adatok tartalomjegyzéke rögzített helyen volt, nem volt máshol folytatható, a többmenetes lemezen viszont a tartalomjegyzéket minden újabb felíráskor módosítani kell. Rögzített a tartalomjegyzék a *CD-ROM* szabvány szerint is, hiszen a préseléssel készült *CD-ROM* lemezen az adatok úgysem lennének folytathatók. Így a hagyományos *CD-ROM* olvasókon a többmenetes lemezek csak kiegészített szoftverrel olvashatók.

A folytatható lemezek fejlesztésében kulcskérdés volt az adatok címezhetősége, a címek visszakereshető elhelyezése az üres lemezen. A lemezen már meglévő adatok újakkal való kiegészítése csak úgy oldható meg, ha a lemez előre formázott, előre címezett. A lemez anyagába gyárilag préselt rovátkák adják azokat a címezési támpontokat, amelyeken a felírás elindulhat és leállhat, amelyek segítségével a leállítás címe később újra megtalálható. Ezeknek az előre rovátkolt lemezeknek a sikeres gyártása volt a kulcs lépés a házilag felírható kompaktlemezek kifejlesztésében.

A nagy műszaki áttörések rendszerint fenekestül felforgatják az egész piacot. Így történt ez az olcsó felíróberendezés, az olcsó lemez és a többmenetes felírás hármával is. *CD-ROM* olvasót hozott ki ezután az *IBM* és az *Apple*. Erőteljesen csökkentette felíróberendezése árát a *Sony* és a *JVC*. Új, olcsó felíróberendezést hozott ki a *Kodak* (*PCD Writer 200*) és a *Pinnacle Micro* (*RCD-202*). Különösen olcsó hanglemezíró berendezést hozott ki a *Ricoh* (*RS9200 CD*). Amelyik ezek közül *CD*-méretre (8 vagy 12 cm átmérőjű lemeze) dolgozik, annál csak szoftver kérdé-

se, hogy melyik CD-formátum (CD-ROM, CD-ROM XA, CD-I, Photo CD, CD-Audio) készüljön rajta. Megfelelő szoftverrel ezek mindegyike képes az ISO 9660 szabvány szerint, tehát CD-ROM-kompatibilis módon írni fel az adatlemezre.

Az üres lemezeket is egyre több cég gyártja. A *Taiyo Yuden* dolgozta ki azt az úttörő technológiát, amely lehetővé teszi az olcsó lemezek gyártását. A *TDK* is gyárt már lemezt, de csak hanglemez céljára. (A cikkkel együtt megjelent hirdetés már CD-ROM felvételre is ajánlja a *TDK* lemezt. – A ref.) Amikor a *Kodak* is elkezdett lemezt gyártani, privilegizált helyzetbe került, mint az egyetlen cég, amely berendezést, lemezt, szoftvert is előállít.

Némi konfúzió van a lemezek befogadóképessége körül. Nem a berendezés, hanem a lemez határozza meg a befogadóképességet. A legtöbb előállító háromféle lemezt készít. A 8 cm-es lemez kapacitása 220 MB, a 12 cm-es egyik fajtájáé 600 MB (63 perc hangfelvétel), a másiké 680 MB (74 perc hangfelvétel). A két 12 cm-es lemez között az a különbség, hogy a nagyobb kapacitásún sűrűbben helyezkednek el az előre kialakított, előre címzett sávok. A megfelelően

tervezett felíróberendezés automatikusan alkalmazkodik ahhoz, hogy a három lemeztípus közül melyik van benne.

A fejlődés következő lépése a hálózati felíróberendezés, például a *Meridian Data Netscribe* megoldása, amely lehetővé teszi, hogy a helyi hálózat bármelyik gépéről működtessük az egyetlen felíróberendezést. Így a CD-ROM-készítés ára még elérhetőbbé vált, hisz a berendezés ára megoszthat több alkalmazás között. Az egy megabájtnyi adatra vetített költség így már kevesebb lehet, mint a hagyományos adattároláson.

Az olcsó (a korai merevlemezek árkategóriájába eső) asztali felíróberendezéssel, és húsz dollár alatt kapható üres lemezzel ma már mindenki információkiadóvá válhat.

/HARTIGAN, J. M.: Compact disc recording: a technical overview. = CD-ROM Professional, 6. köt. 5. sz. 1993. p.102–106./

(Válas György)

Az információkereskedelem jogi lehetőségei és korlátai Csehországban

Szokták mondani: Csehországban nincsenek olyan jogszabályok, amelyek kijelölnék az információkereskedelem tereit, illetve megszabnák korlátait. Ez – persze – nem igaz, s a fenti kifogás a „nem akarásnak nyögés a vége” közmondás illusztrációi közé sorolható. Ellenkezőleg: azok a jogi normák, amelyek az információval kapcsolatban a cseh (szlovák) törvényekben és egyéb magas szintű jogszabályokban le vannak fektetve, alapján kvadrálnak az e tekintetben „szokásos” nyugati normatívakkal. Így hát a jogi helyzet egyáltalán nem gátolja az információs vállalkozások és az információkereskedelem fellendülését.

Az információs vállalkozások és az információkereskedelem előtt a cseh *Polgári törvénykönyv* (118. § 1. bek.) azzal nyit teret, hogy a polgári jogi kapcsolatokat tárgyalva az „egyéb vagyoni értékeket” is elismeri. Így, ha az információért valaki fizetni hajlandó, s miért ne lenne az, az információ bizvást tekinthető „egyéb vagyoni érték”-nek. Ezenfelül az információfelhalmozáshoz és -kereskedelehez való jogot az *Alapvető jogok és szabadságok okirata* (17. fej. 1–2. bek.) is garantálja. Eszerint mindenkinek joga van – az állam határaitól való tekintet nélkül – arra, hogy szabadon kutasson fel, fogadjon el és terjesszen információkat, s tegye ezt mindaddig, amíg cselekedete speciális törvények-jogszabályok korlátaiba nem ütközik.

A szóban forgó korlátokról az alábbiakat:

1. A személyi adatok védelme, mely adatokon a 256/1992. Sb. számú törvény „egy meghatározott személyhez kötődő információkat” ért, mégpedig attól függetlenül, hogy ezeket az információkat milyen hordozókon tárolják. A védelem az ún. szenzitív információkra vonatkozik (az adott személy faji, nemzeti, politikai-mozgalmi, vallási hovatartozása, priusz-, egészségi, szexuális és gazdasági adatai). A szenzitív információk csak az érdekelt személy egyetértésével, az emberi méltóság sérelmét elkerülve (pl. halott személyek esetén), illetve külön törvényi előírás alapján publikálhatók. A törvény az ilyen adatok kezelőit az illetéktelen felhasználás megakadályozására, az összegyűjtött információk módosításának kivédésére és információvédelemre kötelezi. Aki – legalábbis felhatalmazások alapján – szenzitív információkat ismer meg, titoktartásra van kötelezve.
2. A személyiség védelme a *Polgári törvénykönyv* előírásaiból következik (11–12. §). Ezek kimondják, hogy a fizikai személynek joga van személyiségének és emberi méltóságának, továbbá magántulajdonának, nevének és személyi jellegű megnyilatkozásainak védelmére. Ezért – az illető személy engedélye nélkül – tilos a személyi jellegű kézira-